

MUQIMIY SHE'RIYATIDA QO'LLANGAN GRAMMATIK SHAKLLARNING MO'TADILLASHUVI HAMDA VARIANTLASHUVI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i04.059>

Iskandarova Sharifa Madaliyevna
Farg'ona davlat universiteti
Jo'rayeva Ramziya Abduraximovna
Qo'qon davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqola tilshunoslikda neytrallashuv (mo'tadillashuv) hodisasining nazariy asoslarini, uning fonologiyada paydo bo'lishi va keyinchalik grammatika hamda leksika sathlarida o'rganilishini yoritadi. Tilshunoslikdagi turli maktab va yo'nalishlarda neytrallashuvning talqini turlicha ekanligi, xususan, N.S.Trubetskoyning fonologik nazariyasi asosida rivojlangan bo'lsa-da, hali ham bu hodisaning til yoki nutqqa oidligi, oppozitsiya yoki uning a'zolarining neytrallashuvi kabi masalalarda qarama-qarshiliklar saqlanib qolayotgani tahlil qilinadi. O'zbek tilshunosligida neytrallashuv turli sathlarda tadqiq qilingan bo'lsa-da, mumtoz badiiy asarlar tilida, xususan, Muqimiy she'riyatida aruz vazni va qofiya talabi bilan bog'liq morfologik neytrallashuv masalalari yetarlicha o'rganilmagan. Maqolada Muqimiy asarlari misolida kelishik shakllari (qaratqich, tushum, jo'nalish, o'rin-payt, chiqish va bosh kelishik) hamda egalik qo'shimchalarining neytrallashuvi tahlil etilib, bu jarayon vaznni shakllantirish, nutqiy tejamkorlik, xalq tiliga yaqinlashtirish va okkazional yasalmalar hosil qilish maqsadida qo'llanganligi asoslanadi.

Keywords: neytrallashuv, fonologik oppozitsiya, morfologik neytrallashuv, kelishik kategoriyasi, muqimiy she'riyati, aruz vazni

MODERATION AND VARIATION OF GRAMMATICAL FORMS USED IN VERBAL POETRY

Iskandarova Sharifa Madaliyevna
Fergana State University
Jurayeva Ramziya Abdurakhimovna
Kokand State University

Abstract: This article covers the theoretical foundations of the phenomenon of neutralization (moderation) in linguistics, its emergence in phonology and subsequent study at the grammatical and lexical levels. It is analyzed that the interpretation of neutralization in different schools and directions in linguistics is different, in particular,

it is developed on the basis of the phonological theory of N.S. Trubetskoy, but there are still contradictions on issues such as the relevance of this phenomenon to language or speech, the neutralization of opposition or its members. Although neutralization in Uzbek linguistics has been studied at various levels, the issues of morphological neutralization related to the rhythm and rhyme requirements of the classical literary works, in particular, in the poetry of Mukimiy, have not been sufficiently studied. The article analyzes the neutralization of the forms of agreement (karatqikh, tushum, zhonalish, orin-payt, khashir and basa sakhshik) and possessive suffixes on the example of Mukimiy's works, and argues that this process was used to form the rhythm, speech economy, approximation to the vernacular, and the creation of occasional constructions.

Keywords: neutralization, phonological opposition, morphological neutralization, category of agreement, Mukimiy's poetry, rhythm

Neytrallashuv nazariyasi ham mahalliy, ham xorijiy tilshunoslikda yaxshi ma'lum. Fonologiyada paydo bo'lgan va fonologik material asosida faol ravishda ishlab chiqilgan ushbu nazariya turli lingvistik maktablar va yo'nalishlarning o'rganish obyektiga aylangan bo'lib, ular bu hodisaga yondashuvni belgilaydi va neytrallashuv tushunchasining turli talqinlari mavjudligini ko'rsatadi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, neytrallashuvni lingvistik o'rganishning yarim asrlik tarixiga qaramay, haligacha ushbu hodisaning mohiyati haqida ziddiyatli fikrlar saqlanib qolmoqda, bu esa neytrallashuvni barcha til darajalarida to'liq va izchil o'rganishga imkon bermaydi. Hozirgacha bu jarayon tilga oidmi yoki nutqqa oidmi, aniq emas; nima neytrallashadi - oppozitsiyalarmi yoki oppozitsiya a'zolarimi, degan savol munozarali bo'lib qolmoqda, neytrallashuv tushunchasini grammatik va leksik darajadagi ikki tomonlama birliklarni o'rganish bilan bog'liq holda qo'llash mumkinmi va til belgisining qaysi tomonini - belgilovchini yoki belgilanuvchini, yoki ikkalasini bir vaqtda - neytrallashuv bilan bog'lash kerak.

Neytrallashuv hodisasining mohiyati masalasini lingvistik jihatdan ishlab chiqish N.S.Trubetskoyga tegishli bo'lib, u fan tarixida birinchi bo'lib o'zining klassik asari "Fonologiya asoslari" [1960]da (birinchi marta 1939-yilda nashr etilgan) fonologik darajaga nisbatan neytrallashuvning yaxlit nazariyasini to'liq va izchil bayon etgan. Ushbu nazariyaning asosiy qoidalari turli tillarda fonologik tahlil o'tkazishda ularni hisobga olgan boshqa bir qator tilshunoslarning ishlarida o'z aksini topgan. Biroq fonologik neytrallashuv tushunchasiga turli tuzatishlar kiritilganligi sababli, asta-sekin ushbu tushunchaning turli talqinlari paydo bo'ldi, bu esa yagona qarashning fonologik maktablar qoidalari va mualliflarning shaxsiy qarashlari bilan belgilanadigan konsepsiyalarga bo'linishiga olib keldi. Barcha bahsli masalalarni xolisona tushunishga uringan tadqiqotchilar, jumladan, Praga lingvistik maktabi ham

neytrallashuv muammosiga yetarlicha qoniqarli yechim bermasligini doimiy ravishda xulosa qilishdi.

Grammatika va leksikada o'rganiladigan neytrallashuv hodisasiga murojaat qiladigan bo'lsak, bu yerda vaziyat nafaqat neytrallashuv tushunchasiga umumiy qabul qilingan yondashuvning yo'qligi, balki o'rganilayotgan materialning o'ziga xosligi bilan ham murakkablashadi. Ushbu material, me'yorda artikulyator moddiy birliklar shaklida namoyon bo'ladigan fonologik birliklardan farqli o'laroq, bevosita kuzatuvdan yashiringan ideal tabiatga ega. Umuman olganda, ushbu muammoni hal qilishga ikkita yondashuvni qayd etish mumkin. Ba'zi tadqiqotchilar, turli qatlamlarning izomorfizmini tan olishdan kelib chiqib, neytrallashuv tushunchasini prinsipial jihatdan muhim deb hisoblaydilar va uni til belgisining ma'nosini o'rganish bilan bog'laydilar [Muxin 1962; Martine 1969; Xodova 1970; Shmelev 1973, 121-130; Solnsev 1977, 89-92], boshqa mualliflar esa neytrallashuv muammosini faqat terminologik muammo sifatida ko'rib chiqadilar, faqat fonologiyadan tashqarida "neytrallashuv" atamasini qo'llashning rasmiy imkoniyati yoki imkonsizligi haqida mulohaza yuritib, neytrallashuv hodisasini yo grammatik omonimiya, yo sinkretizm bilan tenglashtiradilar. [Yelmslev 1960a, 343 va b.; Arutyunova 1969, 35; Krjishkova 1969, 289-291; Zinder 1979, 60-62; Kasevich 1983, 216-218].

"Lingvistik birliklarning ikkilamchi funksiyalari va mo'tadillashuv o'rtasida ham uzviy bog'lanish mavjud. L.Yelmslev esa polifunksionallik uchun asos bo'luvchi sinkretizm hodisasi fonologiyadagi neytralizatsiya hodisasining aynan o'zi deb ta'kidlaydi¹".

O'zbek tilshunosligida lisoniy ziddiyat va mo'tadillashuv masalasiga doir bir qator tadqiqotlar maydonga keldi. Xususan, o'zbek tili fonetikasi va fonologiyasiga oid A.Nurmonov, A.Abduazizov, S.Otamirzayeva, E.Umarov, D.Nabiyevalarning²; o'zbek tilining morfemik sathiga oid Y.Tojiyev, T.Mirzaqulovlarning³; morfologiyaga oid A.Hojiyev, J.Eltazarov, Sh.Shaxabitdinova, Z.Qodirovlar⁴ning ishlari ana shunday

¹ Ганиева Д.А. Ўзбек тилидаги феълнинг функционал шаклларида синкретиклик ва полифункционаллик: Филол. фанл. номз.... дисс. автореф. – Тошкент, 2012. – Б.6.

² Нурмонов А. Ўзбек тили фонологияси ва морфонологияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1990. – 456.; Абдуазизов А. Ўзбек тили фонологияси ва морфонологияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992. – 188 б.; Отамирзаева С. Унли товушларнинг талқини борасида // Ўзбек тили ва адабиёти. – 1996. № 2. – Б. 52-56; Умаров Э. Ўзбек тилида тил олди товушлари борми?//Ўзбек тили ва адабиёти. – 1994. №4. – Б. 6-12; Набиева Д.А. Ўзбек тилининг турли сатҳларида умумийлик-хусусийлик диалектикасининг намоён бўлиши. –Тошкент: Шарк, 2005. –166 б.

³ Мирзакулов Т.Ў. Ўзбек тили морфем парадигматикаси ва синтагматикаси масалалари: Филол. фанлари дри ... дисс. автореф. – Тошкент, 1994. – 42 б.; Тожиев Ё. Ўзбек тилида аффиксал синонимия: Филол. фанлари д-ри ... дисс. автореф. – Тошкент, 1992. – 48 б.

⁴ Хожиёв А. Ўзбек тили морфологияси, морфемикаси ва сўз ясалишининг назарий масалалари. – Тошкент: Фан, 2010. – 256 б.; Шахабитдинова Ш.Х. Умумийлик-хусусийлик диалектикаси ҳамда унинг ўзбек тили морфологиясида акс этиши: Филол. фанлари д-ри ... дисс. автореф. – Тошкент, 2001. – 50 б.; Элтазаров Ж.Д. Ўзбек тилида сўз туркумларининг ўзаро алоқаси ва кўчиши: Филол. фанлари д-ри ... дисс. автореф. – Тошкент, 2008. – 42 б.; Қодиров З.М. Ўзбек тили грамматик категорияларининг систем тадқиқи. 1-қисм. – Тошкент: Innovatsiya-Ziyo, 2021. – 102 б.

izlanishlardan bo‘lib, ular o‘zbek tilida mo‘tadillashuv hodisasi va unga olib keluvchi holatlarni tadqiq qilishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

O‘zbek tilining barcha sathlari(fonetik, leksik, morfologik, sintaktik sathlar) bo‘yicha mo‘tadillashuv hodisasi D.Nurmanova tomonidan chuqur tahlil qilindi⁵.

Biroq mumtoz badiiy asarlar tilidagi mo‘tadillashuv masalasi to‘liq o‘rganilmagan, eski o‘zbek tili davriga oid manbalar tilidagi aruz vazni ko‘rsatkichlari bilan bog‘liq grammatik shakllarning mo‘tadillashuvi tadqiq qilish bugungi kun tilshunosligi oldidagi masalalardan ekanligini ta’kidlash joiz.

Grammatika va leksikada neytrallash tushunchasining majburiyligi va zarurligini tan oladigan tadqiqotchilar ushbu hodisani o‘rganishda funksional yondashuvni asos qilib oladilar, unga ko‘ra, neytrallash ahamiyatli pozitsiyalarda dolzarb bo‘lgan va neytrallash pozitsiyalarida dolzarb bo‘lmagan qarama-qarshilik a’zolari o‘rtasidagi zidlanishni bartaraf etish sifatida ko‘riladi. Biroq bu yerda ham fonologik oppozitsiyalarni neytrallashni o‘rganishda qo‘llaniladigan funksional tahlilning barcha tamoyillariga izchil rioya qilinmasligi ko‘rinib turibdi. Neytrallash va arxifonema tushunchalari o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik haqidagi funksional fonologiyani asosiy qoidasi buziladi. Agar funksional fonologiyada fonemalar oppozitsiyasini neytrallash har doim arxifonemaning paydo bo‘lishiga olib kelsa, u holda leksika va grammatikadagi neytrallash faqat arxielementni aniqlamasdan oppozitsiyaning yo‘qligini qayd etishga qisqaradi. Muayyan holatda, qarama-qarshi so‘zlarning ma’nolarini birlashtiruvchi umumiy narsa yoki oppozitsiyani tashkil etuvchi ma’nolarga nisbatan neytral ma’no dolzarb bo‘lib chiqadigan ma’noning paydo bo‘lishi haqida xulosa qilinadi.

Neytrallash muammosining hal etilmaganligiga qaramay, zamonaviy tilshunoslikda bu hodisaga qiziqish sezilarli darajada kamaydi, biroq bu fakt til birliklari o‘rtasidagi strukturaviy-funksional munosabatlarni o‘rganishga yagona yondashuvga asoslangan va tilning barcha sathlarini qamrab oladigan neytrallash jarayonini tadqiq qilishning ahamiyatini kamaytirmaydi. Uzoq vaqt davomida bunday tadqiqotni o‘tkazish tilshunoslik fani uchun dolzarb muammo bo‘lib qolmoqda.

Belgilangan muammoni L.N.Cherkasovning “Lingvistik tizimlar nazariyasi va tizimli fonologiya” [1996] asarida bayon etilgan lingvistik tizimlar nazariyasi nuqtayi nazaridan hal qilishga urinish mumkin deb hisoblash uchun asos bor. Ushbu nazariyaning asosida fonologik birliklarni tadqiq qilishga tizimli yondashuv yotadi, bu esa tilshunoslikda shu paytgacha mavjud emas edi. Shubhasizki, ko‘rsatilgan yondashuv mumkin bo‘lganlardan faqat bittasidir, ammo uning qonuniyligi shunga asoslanganki, u deyarli har qanday lingvistik materialga qo‘llanilishi mumkin va aniq hamda bir ma’noli xulosalar chiqarishga imkon beradi, bu esa neytrallash

⁵ Нурманова Д.А. Ўзбек тили сатҳларида мўтадиллашув: филол.фан.докт.(DSc) диссертацияси – Фарғона, 2023. – Б.222. ; Нурманова Д.А. Ўзбек тили сатҳларида мўтадиллашув.Монография. – Фарғона, 2023. – Б.200.

tushunchasining talqinlaridagi mavjud qarama-qarshiliklar sharoitida, ham fonologiyada, ham undan tashqarida muhim ahamiyatga ega.

Mumtoz badiiy asarlarda ko'p qo'llaniluvchi morfologik vositalarning neytralizatsiyasi, ya'ni mo'tadillashuvi ko'p kuzatiladi. Xususan, biz tahlilga tortgan Muqimiy asarlarida morfologik mo'tadillashuv hodisasi sermahsul uchrashini ta'kidlash mumkin. Mazkur jarayon asosan vazn talabi bilan yoki qofiya talabi bilan yuzaga kelganligini misollar yordamida asoslashga harakat qilamiz.

Ma'lumki, so'zlashuv, badiiy uslubda qaratqich kelishigi qo'shimchasi o'rnida tushum kelishigi qo'llanadi. Bunda mazkur kelishiklarda zidlanish kuchsizlanib, mo'tadillashuv yuz beradi. Badiiy matnda qaratqichning o'rnida tushum kelishigi ishlatilishi vazn bilan bog'liq bo'lib, aruz vaznida misralardagi bo'g'inlarning sifatini saqlash maqsadida qo'llaniladi.

Professor Sh.Shaxabitdinova kelishik morfologik kategoriyalar orasida o'zining sintaktik tabiati ustunligi bilan farqlanishi, kelishiklarning semantik xususiyati borasida yuzaga kelgan qarashlarning xilma-xil ekanligi, bu qarashlarni ikki guruhga jamlash mumkin ekanini qayd etadi. Kelishiklarning o'z semantikasiga ega emasligi, muayyan sintaktik vazifa bajarishi e'tirof etilgan hamda kelishiklarning o'z semantikasiga ega ekanligini tasdiqlovchi qarashlar tarzida guruhlaydi⁶.

Kelishik kategoriyasining sistem tadqiqi borasida maxsus tadqiqot olib borgan Z.Qodirovning ko'rsatishicha, "o'zbek tilidagi mavjud oltita kelishik o'zaro bir-biri bilan muayyan sharoitda, kuchsiz pozitsiyada funksional-semantik neytrallashadi⁷". Xususan, quyidagi misolda qaratqich kelishigi o'rnida tushum kelishigi qo'llanilib, mazkur grammatik shakllar orasidagi ziddiyat neytrallashgan:

Muqimiy so'zidin bo'yi muhabbat kelgay, ey ahhbob,

Tarannum qilsa mahfillarda *hofizlarni* xushxoni (Asarlar, 107)

Misolda ko'rinadiki, "*hofizlarni xushxoni*" birikmasi qaratuvchili birikma bo'lib, egalik qo'shimchasi qaratqich kelishigini taqozo qilishidan ham ayonlashadi. She'r aruz vaznida yozilgani bois bo'g'inlarning sifat ko'rsatkichlari bir xilligiga erishish uchun ayrim grammatik shakllarning variantlashuvi, mo'tadillashuvi kuzatiladi. Misrada qaratqich kelishigining tushum kelishigiga o'zgarishi orqali vazn paradigmasining moslashuviga erishilgan ("*hofizlarning*" so'zi "- - -" paradigmaga "*hofizlarni*" so'zi "- - - v" paradigmaga ega), natijada kelishiklararo ziddiyatning yo'qolishiga sabab bo'lgan.

Ayrim hollarda qaratqich kelishigi va tushum kelishigi mo'tadillashishi aruz vaznining xususiyatlari bilan bog'liq bo'lmasligi ham mumkin, quyida keltirilgan "ko'nglung seni"(seni(ng) ko'ngling) misoli vaznni muvofiqlashtirish uchun emas

⁶ Шахабитдинова Ш.Х. Умумийлик ва хусусийлик диалектикаси ҳамда унинг ўзбек тили морфологиясида акс этиши: Филол.фанл.докт... дисс.автореф. –Тошкент, 2001. – Б.21.

⁷ Қодиров З.М. Ўзбек тили грамматик категорияларининг систем тадқиқи. Ўқув қўлланма. 1-қисм. Тошкент: Innovatsiya-Ziyo, 2021. – Б.58-61.

(chunki "seni" birligi ham, "sening" birligi ham "v -" paradigmaga ega), balki g'azal tilini xalq tiliga yaqinlashtirish maqsadida mo'tadillashuvdan foydalangan deya olamiz:

Kimga dod aylay bu bedodingni man, ey sangdil,
Oshno bo'ldim desam, ko 'nghung seni begonada (Asarlar, 35)

Professor S.Karimov kelishik qo'shimchalarining badiiy uslubga xos ko'rinishlarini ularning turlari bo'yicha guruhlaydi. "*Qaratqich kelishigining umumxalq tilida o'nlab shakllari mavjudligi ilmiy manbalarda qayd qilingan. Ularning BUda (badiiy uslubda - D.N.) faol bo'lganlari quyidagilar: -(i)m: Axir, hayajonlar o'zligim manim, Mayli qalbingga ham ko'chsin hayajon* (K.Bahromova); *-n: Inisin qo'lida goh pichoq ko'rib dong qotgan* (H.Xudoyberdiyeva)⁸ ". Qaratqich kelishigining -im ko'rinishi shoir asarlarida sermahsul uchraydiki, buni ijodkor yashagan davr tili bilan bog'lash mumkin:

Manzilingdin keldimu topmay *bizimdek* ne uchun,
Ko'k kiyib, savsan chamanlarda tutar motam borib. (Asarlar, 48)

"*Tushum kelishigi -(i)n: Erka malak achchig'lanmam senga. Uchirsang-da ko'kka yurak kulin* (Fitrati). Bu shaklda qo'llanish she'riyatda nihoyatda faol. Chunki uning ishlatilishi so'zdagi bo'g'inlar soniga ta'sir ko'rsatadi, ma'lum darajada adabiy asar pafosini ham o'zgartiradi, unga ko'tarinkilik, ulug'vorlik va ba'zan balandparvoz ruh bag'ishlaydi⁹". Jumladan, shoir she'rlarida ham tushum kelishigining -(i)n shakli mazkur ma'noda istifoda etilgan:

Sho'xi parivasheg'a giriftormen yana,
Vaslin ko'rarga shom-u sahar zormen yana. (Asarlar, 38)

Qaratqich kelishigining tushum kelishigi shakli bilan omonimlik hosil qiladigan -i shakli grammatik shakllarning qisqarishi orqali nutqiy tejamkorlikka intilganliklarini ko'rsatadi:

Kimi oldida yig'lay ul jafo-jo' hasratidinkim,
Borib bo'ldi bu kun begonalg'a oshno, yorab. (Asarlar, 44)
Tushum kelishigida ham ayni o'zgarishni kuzatish mumkin:
Kipriging-tiyr-u kamon-abro'laring jon qasdig'a,
Ko'ksimi har lahza qilmog'liq nishon tokayg'acha. (Asarlar, 41)

Bosh kelishikning belgisiz (grammatik vositasiz) ekanligi qolgan barcha kelishiklarning belgisiz qo'llangan holatida ziddiyatning yo'qolishiga, mo'tadillashishiga olib keladi. Biz Muqimiy asarlarida qaratqich, tushum, jo'nalish, o'rin-payt, chiqish kelishigining belgisiz qo'llanilib, bosh kelishik bilan

⁸ Каримов С. Ўзбек тили функционал стилистикаси. Самарқанд, 2010. – Б.96. Бу haqda qarang: Нурманова Д.А. Ўзбек тили сатҳларида мўътадиллашув: филол.фан.докт.(DSc) диссертацияси – Фарғона, 2023. – Б.23.

⁹ Нурманова Д.А. Ўзбек тили сатҳларида мўътадиллашув: филол.фан.докт.(DSc) диссертацияси – Фарғона, 2023. – Б.133.

mo'tadillashganini kuzatdik. Xususan, jo'nalish kelishigi grammatik shaklsiz qo'llangan:

Borib *qishloq* kelibsiz, deb eshitdim, mahvasho, hormang!

Qilibon ketdingiz ishq o'tini ko'ngulga jo hormang. (Asarlar, 110)

O'rin-payt kelishigi grammatik shaklsiz qo'llangan:

Mehr vaqtida nihoyat mehribon, ko'ngil navoz,

Qahr hangomi bag'oyat tundu ham badxo'gina. (Asarlar, 36)

Shoir asarlarida uchinchi shaxs egalik qo'shimchasining ham grammatik shaklsiz qo'llanilganligi ko'rishimiz mumkin:

Yo'lida chekmak Muqimiy chand ranji intizor,

Sho'xlarning va'da yolg'on o'ldig'in bilmasmusan? (Asarlar, 146)

Yuqoridagi tahlillardan ko'rish mumkinki, Muqimiy she'rlarida morfologik mo'tadillashuv vaznni shakllantirish, she'riyat tilini xalq tiliga yaqinlashtirish, okkazional yasalmalarni hosil qilish, nutqiy tejamkorlikni ta'minlash maqsadida ishlatilganini ta'kidlay olamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ганиева Д.А. Ўзбек тилидаги феълнинг функционал шаклларида синкретиклик ва полифункционаллик: Филол. фанл. номз.... дисс. автореф. – Тошкент, 2012. – Б.6.

2. Нурмонов А. Ўзбек тили фонологияси ва морфонологияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1990. – 45б.; Абдуазизов А. Ўзбек тили фонологияси ва морфонологияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992. – 188 б.; Отамирзаева С. Унли товушларнинг талқини борасида // Ўзбек тили ва адабиёти. – 1996. № 2. – Б. 52-56; Умаров Э. Ўзбек тилида тил олди товушлари борми?//Ўзбек тили ва адабиёти. – 1994. №4. – Б. 6-12; Набиева Д.А. Ўзбек тилининг турли сатҳларида умумийлик-хусусийлик диалектикасининг намоён бўлиши. –Тошкент: Шарқ, 2005. –166 б.

3. Мирзакулов Т.Ў. Ўзбек тили морфем парадигматикаси ва синтагматикаси масалалари: Филол. фанлари д-ри ... дисс. автореф. – Тошкент, 1994. – 42 б.; Тожиев Ё. Ўзбек тилида аффиксал синонимия: Филол. фанлари д-ри ... дисс. автореф. – Тошкент, 1992. – 48 б.

4. Ҳожиёв А. Ўзбек тили морфологияси, морфемикаси ва сўз ясалишининг назарий масалалари. – Тошкент: Фан, 2010. – 256 б.; Шахабитдинова Ш.Ҳ. Умумийлик-хусусийлик диалектикаси ҳамда унинг ўзбек тили морфологиясида акс этиши: Филол. фанлари д-ри ... дисс. автореф. – Тошкент, 2001. – 50 б.; Элтазаров Ж.Д. Ўзбек тилида сўз туркумларининг ўзаро алоқаси ва кўчиши: Филол. фанлари д-ри ... дисс. автореф. – Тошкент, 2008. – 42 б.; Қодиров З.М.

Ўзбек тили грамматик категорияларининг систем тадқиқи. 1-қисм. – Тошкент: Innovatsiya-Ziyo, 2021. – 102 б.